

بسم الله الرحمن الرحيم

شاهبیت‌های عربی

و معادل‌های آن در فارسی و انگلیسی

د. مهدی ناصری

د. حسین تک‌تبار

د. رسول دهقان ضاد

(اعضای هیأت علمی دانشگاه قم)

سرشناسه	: ناصری، مهدی ۱۳۵۹.
عنوان و نام پدیدآور	: شاه بیت‌های عربی و معادل‌های آن در فارسی و انگلیسی/مهدی ناصری، حسین تک‌تبار، رسول دهقان ضاد
مشخصات نشر	: قم: دانشگاه قم، انتشارات ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۱۹۲ ص.
شابک	: 978-600-8436-27-0
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه
موضوع	: شعر عربی - مجموعه‌ها
موضوع	: Arabic poetry -- Collections
موضوع	: شعر فارسی - مجموعه‌ها
موضوع	: Persian poetry -- Collections
موضوع	: شعر انگلیسی - مجموعه‌ها
موضوع	: English poetry -- Collections
شناسه افزوده	: تک‌تبار فیروزجایی، حسین، ۱۳۶۲.
شناسه افزوده	: دهقان ضاد، رسول، ۱۳۵۹
شناسه افزوده	: دانشگاه قم. انتشارات
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ ش ۲ ن/ ۲۵۷۸ PJA
رده بندی دیویی	: ۸۹۲/۷۱۰۰۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۲۰۳۳۶۶

انتشارات دانشگاه قم

عنوان: شاه بیت‌های عربی و معادل‌های آن در فارسی و انگلیسی
نویسندگان: مهدی ناصری، حسین تک‌تبار، رسول دهقان ضاد
چاپ و صحافی: هوشنگی
طراح جلد: مهجور
صفحه آرا: حسین معظمی
ناظر فنی: علیرضا معظمی
تعداد صفحات: ۲۰۰
نوبت و سال چاپ: اول، زمستان ۱۳۹۷
شمارگان: ۵۰۰
بهاء: ۱۲۰۰۰۰ ریال
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۴۳۶-۲۷-۰
ISBN: 978-600-8436-27-0
آدرس الکترونیکی: Publication@ Qom. ac.ir

کلیه حقوق مادی و معنوی برای ناشر محفوظ است.

قم، بلوار الغدير، دانشگاه قم، اداره چاپ و انتشارات دانشگاه
تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۰۳۳۴۴ - ۰۲۵-۳۲۱۰۳۳۴۵ نمابر

فهرست مطالب

۵.....	دیباچه.....
۱۱.....	آ.....
۱۵.....	الف.....
۳۴.....	ب.....
۴۹.....	پ.....
۵۳.....	ت.....
۶۲.....	ج.....
۶۶.....	ح.....
۷۰.....	خ.....
۸۴.....	د.....
۱۰۲.....	ر.....
۱۰۹.....	ز.....
۱۱۷.....	س.....
۱۲۶.....	ش.....
۱۳۶.....	ص.....
۱۳۸.....	ط.....
۱۴۰.....	ع.....
۱۵۰.....	غ.....
۱۵۲.....	ف.....
۱۵۴.....	ق.....
۱۶۰.....	ک.....
۱۶۴.....	گ.....
۱۷۰.....	م.....
۱۷۷.....	ن.....
۱۸۵.....	و.....
۱۸۹.....	ه.....
۱۹۱.....	منابع و مأخذ.....

دیباچه

۱- و مَا نَيْلَ الْمَطَالِبِ بِالتَّمَنِّي / وَلَكِنْ تُوْخِذُ الدُّنْيَا غِلَابًا - ۲- وَمَا اسْتَعَصَى عَلَى قَوْمٍ مَنَالٌ إِذَا الْإِقْدَامُ كَانَ لَهُمْ رِكَابًا

[أحمد شوقي، دیوان، ۱:۶۵] ۱- رسیدن به خواسته‌ها با آرزوها میسر نمی‌شود، بلکه دنیا با چیرگی بر آن به دست می‌آید. ۲- هیچ خواسته و هدفی برای مردم، دست نیافتنی نخواهد بود، اگر اقدام و دلاوری همراهشان باشد.

از این دست شاه بیت‌های آهنگین که در بالا ذکر شد، موارد بسیاری زیاد دیگری نیز در زبان عربی وجود دارد که علاوه بر شهرت آنها نزد ادبا، نویسندگان و خواص، نزد عوام نیز شهرت داشته و به نوعی زبانزد عام و خاص شده است. شاه بیت‌های عربی، در واقع ضرب‌المثل‌ها و یا شاه‌کارهای منظوم عربی هستند که در عین کوتاه بودن، زبانزد مردم گشته و اغلب بیانگر نصیحت و پند و اندرز بوده و یا حاکی از حقایقی بنیادین در خصوص زندگی می‌باشند. شاه‌بیت‌های عربی که می‌توان آن را ضرب‌المثل‌های منظوم عربی نیز نامید، تقریباً با پرداختن به تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی انسان، سعی دارد تا تجربه‌های مردم عرب را در قالبی موزون و دلنشین به مخاطبان خود برساند. کهن‌ترین ضرب‌المثل‌های منظوم عربی، به دوارن جاهلی (تا ۱۵۰ سال پیش از اسلام) برمی‌گردد در این دوره شاعرانی چون طرفة ابن العبد، زهیر ابن ابی سلمی، أمیة ابن أبی صلت، عنتره بن شداد و... خالقان بیشترین ضرب‌المثل‌ها و یا شاهکارهای منظوم عربی، محسوب می‌شوند. از جمله شاه‌بیت‌های این دوره:

سَبْدِي لَكَ الْأَيَّامَ مَا كُنْتُ جَاهِلًا / وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَزُودْ

[طرفة بن العبد، الأمثال والحكم ۲۷۱] روزگار هر آنچه را که نمی‌دانی برایت آشکار خواهد کرد و کسی که هیچ توشه‌ای به او ندادی، برایت خبر خواهد آورد.

وَمَنْ يَجْعَلِ الْمَعْرُوفَ فِي غَيْرِ أَهْلِهِ / يَكُنْ حَمْدُهُ ذِمًّا عَلَيْهِ وَيَنْدَمَ

[زهیر بن ابی سلمی، دیوانه ۸۷] هر که به ناهالان نیکی کند، به جای سپاسگزاری از او، او را نکوهش کنند و او نیز از کرده‌ی خویش پشیمان گردد.

۱- وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالرِّمَاحَ نَوَاحِلَ / بَنِي وَبَيْضُ الْهِنْدِ تَقَطَّرُ مِنْ دَمِي ۲- فَوَدَدْتُ ثَقِيلَ السُّيُوفِ لَأَنْهَا / لَمَعَتِ كِبَارِقُ ثَغْرِكَ الْمُتَبَسِّمِ

[عنتره بن شداد] ۱- تو را یاد کردم در حالی که نیزه‌ها، از خون من سیراب بودند و شمشیرهای هندی، از خون من می‌چکید. ۲- سپس خواستم شمشیرها را ببوسم، چرا که آنها (شمیرها) همچون دندان‌های سفید تو، آن‌گاه که می‌خندی، می‌درخشیدند.

شعر در دوره اسلامی و اموی، شاهد تغییری بنیادین نبوده و در امتداد شعر جاهلی، حرکت نموده است. در دوره اسلامی نیز چندین شاعر برجسته وجود دارد که برخی از اشعار آنها زبانزد عام و خاص قرار گرفته است. شاعرانی همانند: کعب بن زهیر، حسان بن ثابت، جریر، أخطل، فرزدق و...

كَانَ الْفَرَزْدَقُ حِينَ عَاذَ بِخَالِهِ / مِثْلَ الدَّلِيلِ يَعُوذُ وَسَطَ الْقَرْمَلِ

[جریر، فرائدالآل ۱:۲۳۱] فرزدق هرگاه به داییش پناه می‌برد، همچو فرومایه‌ای بود که به میان گیاه قَرْمَل پناه می‌آورد.

دوره عباسی، باشکوه‌ترین دوره شعری در ادبیات عربی محسوب می‌شود که به حق به دوره طلایی ادبیات عربی مشهور گشته است. در این دوره شاعران برجسته فراوانی وجود دارند که از هر یک، ابیات زیادی به عنوان شاهیت‌های عربی به یادگار مانده است. شاعران بزرگی همانند: بشار بن بُرد، أبوالعتاهیه، أبونواس، بحتري، أبوتَمَام، أبوالعلاء المعري، شریف رضى، متنبی و... بی‌تردید، با اندکی تأمل در دوره‌های مختلف شعر عربی، به روشنی پیداست که بیشترین ضرب-المثل‌های منظوم عربی، مربوط به دوره ادبیات عباسی بوده و خالق بیشترین ضرب المثل‌های منظوم عربی در این دوره نیز، بلامنازع، متنبی خواهد بود، شاعری که شاعران بزرگ هم عصر خود و آیندگان، به فضل و برتری او اعتراف نموده‌اند:

۱- مَا رَأَى النَّاسُ ثَانِي الْمُتَنَبِّي / أَيُّ نَاسٍ يُرَى لِبَكْرِ الزَّمَانِ ۲- هُوَ فِي شِعْرِهِ نَبِيٌّ وَلَكِنْ / ظَهَرَتْ مُعْجَزَاتُهُ فِي الْمَعَانِي

[أبوالقاسم الطبرسي مظهر قاینی] ۱- مردم دومین متنبی روزگار را ندیدند؛ چه دومی برای یگانه روزگار دیده می‌شود؟ (آیا برای یگانه و دُردانه روزگار، نمونه‌ای در میان مردم می‌توان یافت؟) ۲- او در اشعارش همچون پیامبری است و معجزاتش در معانی کلامش، ظاهر گشته است.

در دوره انحطاط نیز، علی‌رغم آنکه شعر و به طور کلی زبان و ادبیات ضعیف شده بود و حاکمان غیر عرب، توجهی به زبان عربی نداشتند، اما در عین حال، در این دوره نیز برخی از شاعران توانمند و مطرح وجود داشتند که توانستند علی‌رغم افول شعر در دوره مغولی و مملوکی، مشعل شعر عربی را روشن نگه دارند. شاعرانی همانند: بوصیری، صفی‌الدین الحلّی، الشاب الظریف و...

۱- أَمِنْ تَذَكُّرٍ جِيرَانِ بِذِي سَلَمٍ / مَزَجَتْ دَمْعًا جَرَى مِنْ مُقْلَةٍ بِدَمٍ ۲- وَرَأَوْدَتُهُ الْجِبَالُ الشُّمُّ مِنْ ذَهَبٍ / عَنْ نَفْسِهِ فَأَرَاهَا أَيْمًا شَمَمٍ ۳- مُحَمَّدٌ سَيِّدُ الْكَوْنَيْنِ وَالْثَقَلَيْنِ / وَالْفَرِيقَيْنِ مِنْ عَرَبٍ وَمِنْ عَجَمٍ

[بوصیری، قصیده بُرده] ۱- آیا به خاطر یاد همسایگان منطقه ذی سلم است (منطقه‌ای میان مکه و مدینه) که اشکی آمیخته با خون از چشمانت جاری نموده‌ای. (مقصود شاعر از همسایگان، پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)

می‌باشد. یعنی به خاطر ساکنان ذی سلم که همان پیامبر و ائمه بودند اشک پر خونی می‌ریزی. ۲- کوه‌های افراشته زرّین، خویشتن در چشم او می‌آراستند تا دل او را به دست آورند، اما او بزرگی خود را به آنها نشان می‌داد (و این که همت او، چگونه از قله، بلندتر است، و آن قله‌ساران چگونه در برابر همت او پست و ناچیزند). ۳- محمد، سرور دو جهان، سرور انسان و پریان، سرور عربان و دیگر خلق‌ها و مردمان.

در دوره نهضت، شعر دوباره به دوره طلایی خود یعنی عصر عباسی بازگشته و شاعران بزرگی همانند محمود سامی البارودی، حافظ ابراهیم و أحمد شوقی ظهور پیدا می‌کنند و در ادامه نیز در دوره معاصر، شاعران برجسته فراوانی وجود دارند که از هر یک، شاه بیت‌هایی، در دل و ذهن مردمان به جای مانده است. از جمله شاعران معاصری که خالق برخی از ضرب المثل‌های منظوم معاصر بوده‌اند عبارتند از: ایلیا ابوماضی، أبوالقاسم الشابی، جبران خلیل جبران، جمیل صدقی الزهاوی و...

۱- أَیُّهَا الشَّاکِی وَمَا بِكَ دَاءٌ / کَیْفَ تَغْدُو إِذَا غَدَوْتَ عَلَیْلًا ۲- وَتَرَى الشُّوْكَ فِی الْوُرُودِ وَتَعْمَى / أَنْ تَرَى فَوْقَهَا النَّدَى إِکْلِیْلًا ۳- وَالَّذِی نَفْسُهُ بَغِیْرَ جَمَالٍ / لَا یَرِی فِی الْوُجُودِ شَیْئًا جَمِیْلًا ۴- أَیُّهَا الشَّاکِی وَمَا بِكَ دَاءٌ / کُنْ جَمِیْلًا تَرِ الْوُجُودَ جَمِیْلًا

[ایلیا ابوماضی] ۱- ای شکایت کننده در حالی که هیچ بیماری و مرضی نداری! اگر بیمار شوی چگونه خواهی شد؟ ۲- خار را بر روی گل‌ها می‌بیند و از دیدن شبنم، که همچون تاجی بر روی آن قرار گرفته است، نابیناست. ۳- و کسی که وجودش بدون هر زیبایی است، چیزی را در هستی، زیبا نمی‌بیند. ۴- ای شکایت کننده از زندگی در حالی که هیچ بیماری نداری، زیبا باش تا هستی را زیبا ببینی.

شیوه نگارش

این فرهنگ که اینک به جامعه‌ی ادبیات تطبیقی و دوست‌داران زبان و ادبیات عربی، فارسی و انگلیسی تقدیم می‌شود، مستخرج از طرحی دانشگاهی است که در سال ۱۳۹۵ش توسط نگارندگان این مجموعه در دانشگاه قم انجام پذیرفته است. نگارندگان در این فرهنگ کوشیده‌اند تا مجموعه‌ای را فراهم آورند که:

- دربر دارنده‌ی ضرب‌المثل‌های منظوم عربی باشد.
- معادل فارسی و انگلیسی ضرب‌المثل‌های عربی حد الامکان بیان شود.
- علاوه بر ضرب‌المثل‌های منظوم، گاهی برای توضیح و تبیین بیشتر، به ضرب‌المثل‌های منشور معادل نیز اشاره شده باشد.
- به دور از هر گونه اظهار نظر شخصی، در بردارنده‌ی توضیحات کاربردی برای اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های انگلیسی باشد.
- نام گوینده‌ی شناخته شده‌ی ضرب‌المثل‌های عربی و فارسی را ذکر کرده باشد.
- درست‌ترین و دقیق‌ترین معادل را دربرداشته باشد.

– معادل‌های فارسی و معادل‌های انگلیسی ذکر شده، روزآمد و کارآمد باشند.
 – آسان‌یاب باشد؛ به گونه‌ای که بر اساس واژه‌ی مهم و نیز مفهوم ضرب‌المثل، تنظیم شده باشد تا خواننده به سرعت جمله‌ی مورد نظر خود را با مشخص کردن واژه‌ی مهم ضرب‌المثل، بیابد.

تدوین ضرب‌المثل‌ها بر اساس واژه‌ی اصلی و مفهومی آنها نوعی تقسیم‌بندی موضوعی بوده که به منظور سهولت استفاده خوانندگان، بدین شیوه در میان سه زبان صورت می‌گیرد. تقسیم‌بندی موضوعی این امکان را فراهم می‌آورد تا خواننده، روایت‌های گوناگون و معادل‌های مختلف یک ضرب‌المثل منظوم را به سرعت و آسان پیدا کرده و با متداول‌ترین و جالب‌ترین و ژرف‌ترین گفته‌های منظوم عربی و معادل‌های آن در فارسی و انگلیسی آشنا شود.
 گاهی برای روش‌تر شدن مفهوم ضرب‌المثل‌های منظوم، به برخی از ضرب‌المثل‌های منشور عربی نیز اشاره شده است. برای نمونه:

وَإِذَا خَلَا الْمَيْدَانُ مِنْ أَسَدٍ / رَقَصَ ابْنُ عَرَسٍ وَزَمَزَمَ النَّمَسُ

عرصه که خالی از شیر شود، راسو و موش خرما به رقص و آواز آیند.

غَابَ الْقِطُّ الْعَبُّ يَا فَارَّ.

[خمسۀ آلف مثل ۱۵۴:۲۹۴۹] گربه رفت، ای موش بازی کن.

الْأَعْوَرُ بَيْنَ الْعُمَيَّانِ مَلِكٌ.

[خمسۀ آلف مثل ۲۹:۳۱۵] یک چشم در میان کوران، پادشاه است.

با توجه به آنکه هدف اصلی این کتاب در وهله اول، گردآوری شاهکارهای منظوم عربی است، و در وهله دوم برابریابی ضرب‌المثل‌های منظوم عربی در فارسی و انگلیسی مورد توجه قرار می‌گیرد، از این رو در برخی موارد که موفق به معادل‌یابی ضرب‌المثل منظوم عربی در فارسی و انگلیسی نشده‌ایم، به ترجمه فارسی متن عربی اکتفا کرده و ضرب‌المثل منظوم عربی را بدون معادل‌های فارسی و انگلیسی آن ذکر می‌نماییم. برای نمونه:

خَمِيسٌ بِشَرْقِ الْأَرْضِ وَالْغَرْبِ زَحْفُهُ / وَفِي أَذُنِ الْجَوَازِ مِنْهُ زَمَازُمُ [الْمُنْتَبِي]

سپاهی که از شرق کشیده شده و تا غرب ادامه یافته است و صدای نظامیان آن، به گوش ستارگان می‌رسد.

۱- أَنَا الَّذِي نَظَرَ الْأَعْمَى إِلَى أَدَبِي / وَأَسْمَعَتْ كَلِمَاتِي مَنْ بِهِ صَمٌّ ۲- فَالْخَيْلُ وَاللَّيْلُ وَالْبِدَاءُ تَعْرِفُنِي / وَالسَّيْفُ وَالرُّمْحُ وَالْقِرْطَاسُ وَالْقَلَمُ [الْمُتَنَبِّي]

۱- من آنم که نابینا به سوی ادبیاتم نگاه کرد و کلمات و سخنانم نیز به گوش ناشنوا رسید (ناشنوا را شنواند) ۲- اسبان، شب، بیابان، شمشیر، نیزه، کاغذ و قلم من را می‌شناسند (من در تمامی این‌ها، مهارت دارم و مرد آنها هستم)

یکی از ویژگی‌های دیگر این فرهنگ این است که علاوه بر معادل‌یابی ضرب‌المثل‌های عربی در انگلیسی، مهم‌ترین و کاربردی‌ترین اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های انگلیسی، به زبان ساده و روان به انگلیسی تعریف شده است که این توضیحات نیز در بسیاری از موارد می‌تواند ترجمه مفهومی ضرب المثل عربی و فارسی تلقی شود. گفتنی است که اغلب توضیحات ضرب المثل‌ها و مثال‌های کاربردی به ترتیب از سه منبع (TC's Dictionary of Proverbs and Clichés)، (The Free Dictionary) و

(Dictionary of Popular Proverbs and sayings) گرفته شده است. برای نمونه:

If wishes were horses, then beggars would ride. (Free Dictionary)

People make a lot of wishes, but wishing is useless.

Practice makes perfect. (Bertram: ۱۷۱)

The more you practice, the better your skills are; doing something over and over again is the only way to learn to do it well. You have to practice a skill a lot to become good at it.

علائم و نشانه‌های به کار رفته در این مجموعه:

(||) فاصله میان دو ضرب المثل فارسی

(●) نشانه ضرب المثل اصلی

در پایان، گفتنی است که ما خود آگاه هستیم که گردآوری فرهنگی با این حجم خالی از لغزش و کاستی نخواهد بود، ولی بدیهی است که کاری در این اندازه؛ به تنهایی و بی‌عنایت دیگران به کمال نمی‌رسد؛ از این‌رو از خوانندگان محترم تقاضا داریم که هرگونه نقد و نظر خود را در رابطه‌ی با این اثر از طریق ناشر به نگارندگان منتقل نمایند تا بتوانیم در آینده نزدیک کاستی‌های آنرا برطرف سازیم.

مهدی ناصری

حسین تک‌تبار

رسول دهقان ضاد

(اعضای هیأت علمی دانشگاه قم)